

היסודות ההלכתיים לתקנת אוצר בית דין

תקציר השיעור

המקור הראשוני לאוצר בית דין הוזכר בתוספתא (שביעית פ"ח ה"א-ה"ד) ומתוארים בו שני שלבים: "בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות, כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותנין לו מהן מזון שלוש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר". בשלב השני בית הדין שלחו את שליחיהם לקטוף את הפירות ולהכין מהם יין ושמן ודבלה. בתוספתא מוזכר שהיו מחלקים את הפירות לבני העיר בערבי שבתות, כמו כן הוזכר שאין צורך לבער פירות שבאוצר בית הדין בשעת הביעור.

התוספתא הוזכרה בפירושי הר"ש והרא"ש (שביעית פ"ט מ"ח). גם הרמב"ן (ויקרא כה, ז) הביא את התוספתא והוסיף לבאר, שהמטרה של אוצר בית הדין היא למנוע מישראל לעבור על איסורי שביעית של אסיף מעבר למותר ואיסור סחורה.

הרמב"ם השמיט את התוספתא ותקנת אוצר בית דין בחיבורו, וביאר זאת הרדב"ז (שמיטה ויובל פ"ז ה"ג ד"ה מחלקן) בשני אופנים: או לפי שאינה הלכה, או משום שרק בראשונה היו בתי הדין אוצרים ומחלקין.

◀ עולות כמה שאלות באשר לתקנת אוצר בית דין:

1. איסור קצירה ובצירה

◀ כיצד התירה התוספתא לשלוחי בית דין איסור קצירה ובצירה?

נאמר בספרא (בהר פרשה א) "ואת ענבי נזיריך לא תבצור, מן השמור בארץ אין אתה בוצר, אבל אתה בוצר מהמפוקר, לא תבצור, לא תבצור כדרך הבוצרים". לדעת הר"ש רק מן השמור אסור לבצור כדרך הבוצרים אך מן ההפקר מותר לקצור ולבצור בלא הגבלה. אך הרמב"ם ביאר שגם מן ההפקר יש לקצור ולבצור כמות מועטת, שכן בקצירה בכמות מרובה יש מנהג בעלות אסור. מתוך קושיה זו ביאר הרש"ס שתקנת אוצר בית דין לא הייתה בפירות שביעית, אלא בפירות שנה שישית, שאותם היו בוצרים ומשמרים עד לאחר שסיימו לאכול מפירות שביעית. החזון איש מקשה על שיטה זו ומעמיד כהבנת שאר הראשונים שאוצר בית דין היה בפירות שביעית ומבאר את דעת הרמב"ם כדעת הר"ש שהאיסור הוא על הבעלים ולא על אחרים. והוסיף לבאר שאף לדעת הרמב"ן, שאסר על אחרים לקצור ולבצור מדרבנן, מכל מקום שלוחי בית דין שעושים בשל הפקר לטובת הציבור שרי. הרב טוקצינסקי בספר השמיטה והגר"ש ישראל בחוות בנימין ביארו בדעת הרמב"ם וכן הרב אוירבך בהסבר דעת הרמב"ן, שכל האיסור הוא הבלטת הבעלות שיש בזה, וכל שנעשה במופגן על ידי שלוחי בית דין מראה שמן ההפקר זה נאסף לצורך עניי העיר, כל עיקר האיסור אינו קיים.

נמצא שאף לדעת הרמב"ן והראמב"ם יהיה מותר לשלוחי בית הדין לבצור ולקטוף כמות מרובה פואל ואין הם הבעלים, וכן אין באעשיהם ביטוי של בעלות.

2. מצוות הפקרת הפירות, ואיסור איסוף הפירות על מנת לחלקם לעניים

◀ כיצד מותר לאסוף על מנת לחלק לאחרים?

המכילתא (שמות פר' כ אות ריד) למדה שאסור לבעלים לקטוף את הפירות אפילו על מנת לחלק אותם לאחרים, וכן פסק הרמב"ם. ואם כן יש לבאר כיצד מותר לשלוחי בית הדין לאסוף את כל הפירות לרשותם ואף שברצונם לחלק לעניי העיר. שו"ת הרשב"ש ביאר שאכן לבעל השדה אסור למנוע מלהיכנס אפילו אם כוונתו לאחר מכן לחלק לאחרים, אך לשלוחי בית הדין מותר אפילו למנוע כניסה מאחרים. הואיל והם יד עניים, הם שלוחי כלל ישראל. הגר"ז אוירבך ביאר שכל איסור החלוקה לאחרים הוא משום שמבטא בכך בעלות על הפירות ואין הפירות הפקר. אך אם אינו מעכב אחרים מלהיכנס רשאי הבעלים לאסוף את כל פירותיו ולהוציאם מחוץ לשדהו ולהפקירם הפקר גמור לכל אדם.

נמצא שכאשר שלוחי בית הדין אוספים על מנת לחלק, ואינם מונעים מאחרים להיכנס, אין באצטרה ביטוי של בעלות ולכן אין בדבר איסור.

3. בימינו בית הדין מתיר לשלוחי בית הדין עשיית מלאכות לתועלת הפירות

◀ התוספתא התירה לעדור תאנים, לבצור ענבים ולמסוק זיתים, אך מניין ההיתר לשלוחי בית הדין לעבוד לצורך שימור הפירות בגדילתם?

מלאכות דרבנן לאוקמי אילנא הותרו לעיתים בשמיטה, כמבואר ברמב"ם: "ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא יסקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה". הרב קוק בשבת הארץ הדגיש שזהו דווקא להעמיד את האילן שיהיה ראוי לעבודתו לאחר השמיטה. "אבל עבודה שהיא לצורך הפירות - לעולם אסורה, שמה שהוא לצורך הפירות - הפקיעה תורה, שהפקירה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם, ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם". לעומת זאת החזון איש ביאר שכוונת הרמב"ם היא שגם מלאכות להעמיד הפירות שלא יינזקו נכללות בהיתר אוקמי - אוקמי פירא גם כן מותר. הגר"ש ישראלי בחוות בנימין חידש שבפירות אוצר בית דין אף לדעת הרב קוק יהיה מותר לשלוחי בית הדין שהם שלוחי כלל ישראל לעשות מלאכות לאוקמי פירא, שדואגים הם לפירות ההפקר השייכים לכלל ישראל.

נמצא אף לשיטת הרב קוק, שאוקמי פירא לא הותרה כשביצית, לשלוחי בית דין יהיה מותר.

4. מסחר בפירות שביעית

◀ כיצד רשאי בית הדין בימינו לגבות תשלום עבור הפירות?

פסק הרמב"ם (שמיטה ויובל פ"ז הל' א): "אין עושין סחורה בפירות שביעית, ואם רצה למכור מעט מפירות שביעית מוכר" והמעות נתפסות בקדושת שביעית. בתוספתא הוזכר "שבית דין שוכרין פועלין... ומחלקין מהן ערבי שבתות כל ואחד ואחד לפי ביתו". נמצא שהפירות מחולקים לבני העיר והתשלום לשלוחי בית הדין הוא לא עבור הפרי אלא עבור הטרחה שלהם. ובימינו - מניין משלם בית הדין לשלוחיו שכר טרחה? כתב הגר"ש ישראלי בחוות בנימין שאלה הנהנים מן הפירות בערים ישלמו לשלוחי בית דין - שהם החקלאים - עבור ההוצאות הכרוכות בשכירת פועלים לבציר ומסיק. הרב חרל"פ הסתפק אם רק על הטרחה משעת הבצירה ואילך, החזון איש והגר"ש ישראלי נקטו שניתן לגבות על הטרחה משעת הגידול ועד הבאת הפירות לידי הצרכן. וכן הואיל והתשלום אינו על שווי הפרי עצמו אלא על טרחתם, אין הקדושה עוברת לדמי התשלום.

כיום לבית הדין אין קופה שממנה יוכל לשלם לשלוחיו. התשלום שהצרכן משלם אינו על שווי הפירות אלא על הטרחה של שלוחי בית הדין משעת הגידול ועד הבאת הפירות לידי הצרכן. לכן אין כאן מסחר ומכירת פירות שביעית אלא חלוקה בלבד.

5. שקילה ומדידה של פירות שביעית

◀ כיצד שוקלים פירות שביעית בחלוקת אוצר בית דין?

נאמר במשנה (שביעית פ"ח מ"ג): "אין מוכרין פירות שביעית לא במדה ולא במשקל ולא במנין". חלקו בטעם הדבר. הרמב"ם ביאר "כדי שלא יהיה כסוחר פירות בשביעית". הרא"ש ביאר שנמכרין באומד נמכרים בזול. כמו כן שינוי זה מהווה סימן לקונה שינהג בהם קדושת שביעית ולא אתי לזלזולי בהו. הגר"א נקט משום ביזיון. בחלוקת פירות אוצר בית דין התיר החזון איש שייקחו את הפירות במידה משקל ומניין הואיל וידוע שפירות שביעית אלו, מחולקים ואינם נסחרים, אין צורך בהיכר נוסף.

נמצא שהואיל ובפירות אוצר בית דין אין מכירה אלא חלוקה (התשלום הוא עבור הטרחה של שלוחי בית הדין), ידוע לכול שהינם בקדושת שביעית ואין צורך לעשות היכר (ולא חוששים לדעת הגר"א).

6. אוצר בית דין בימינו גם בירקות

◀ כיצד ניתן להקים אוצר בית דין בירקות, הרי יש בהם איסור ספיחין?

התוספתא הזכירה חלוקת פירות על ידי שלוחי בית דין ולא הוזכרה בה חלוקה של ירקות. בירקות ישנה מחלוקת על אילו מהם ישנה גזרת ספיחין האסורים באכילה בשביעית. לדעת הרמב"ם והמבי"ט, כל הצומח והנלקט בשביעית יש בו גזרת ספיחים אך לדעת הר"ש רק ירקות שהתחילו לצמוח בשביעית יש בהם איסור ספיחין, אך כל שהתחיל לצמוח בשישית אין בו איסור ספיחין ומותר באכילה בקדושת שביעית. בימינו, ששביעית היא מדרבנן, אנו נוקטים כדעת הר"ש. החזון איש התיר אפילו ירקות שנבטו בשישית והרב אורבך נקט שצריך להגיע לעונת המעשרות בשישית, כעין שליש בתבואה, אך למעשה קיבל את עמדת החזון איש.

נמצא שבימינו, כששביעית מדרבנן, אנו נוקטים כדעת הר"ש ועוד ראשונים ביחס לאיסור ספיחין וכל שהתחיל לגדול בשישית אין בו איסור ספיחין ואפשר לחלקו לציבור באמצעות אוצר בית דין.

7. מצוות ביעור בפירות אוצר בית דין

◀ האם יש חובת ביעור בפירות אוצר בית דין?

בתוספתא הוזכרה הלכה נוספת שלפיה אין מצוות ביעור בפירות הנמצאים באוצר בית הדין. לדעת הרמב"ן (ויקרא כה, ז), כל עוד הפירות ברשות בית הדין הרי הם עדיין הפקר. וכן נקט החזון איש.

נמצא שפירות אוצר בית דין הנמצאים באוצרות ובמחסנים והגיע זמן הביעור אין צורך להפקירם, הואיל והם עדיין הפקר ולא בעלותו של איש. אכן, האחרונים דנו אם יש צורך להפקיר פירות שנלקחו מאוצר בית דין והגיע זמן הביעור כאשר הם ברשותו של אדם פרטי, ולמעשה אנו נוקטים שבמקרה זה יש לקיים בהם מצוות ביעור.

8. עדיפות פירות אוצר בית דין

הרבנים הראשיים הרב אברהם אלקנה שפירא והראשון לציון הרב מרדכי אליהו (התפרסם במכתב) נקטו שיש להעדיף פירות אוצר בית הדין, שיש בהם גם מצוות אכילת פירות שביעית לדעת הרמב"ן, וגם מצוות החזקתם של משקים אלו שהם בבחינת 'גיבורי כוח עושי דברו'. יש לציין שבתחילה דעתו של הראשון לציון הרב מרדכי אליהו זצ"ל (מאמר מרדכי ושבת הארץ סי' כג עמ' תרטז) לא הייתה נוחה מאוצר בית דין, אך לבסוף הכריע: "זכיום דעתי שעדיף לקנות דרך אוצר בית דין מאשר לקנות ישירות מירקנים שאינם יודעים את דין 'הבלעה' בשביעית". הרב יעקב אריאל שליט"א (הקדמה למדריך שמיטה לצרכן) כתב שדרך זו של אוצר בית הדין היא דרך מהודרת יותר שתאפשר הדדיות של קיום המצווה בהידור הן על ידי הצרכן והן על ידי היצרן.

מקורות לשיעור 10

היסודות ההלכתיים לתקנת אוצר בית דין

◀ מקור ראשוני "לאוצר בית דין"

תוספתא (שביעית פ"ח ה"א-ה"ב)

ה"א: בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות, כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותנין לו מהן מזון שלוש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר.

ה"ב: "הגיע זמן תאנים שלוחי ב"ד שוכרין פועלין ועודרין אותן ועושין אותן דבילה ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

הגיע זמן ענבים שלוחי ב"ד שוכרין פועלין ובוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסים אותן לאוצר שבעיר.

הגיע זמן זיתים שלוחי ב"ד שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בבית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

ומחלקין מהן ערבי שבתות כל ואחד ואחד לפי ביתו.

רמב"ן ויקרא פרק כה פסוק ז

ועשו להם תקנות מדבריהם, בראשונה היו בית דין עושין אוצר בכל עיר ועיר, מתחילת יציאת הפירות היו נוטלין אותם מיד מביאייהן ומכניסין אותן לאוצר, וכשיבא זמן לקיטת כל אותו המין כגון שבא זמן של (קציר) [קין] ועת הבציר הגיע, ב"ד שוכרים פועלים ובוצרין ומוסקין ולוקטים כל אותו המין ודורכים ומוסקין בגת ובבית הבד כדרך שאר השנים, ונותנים לאוצר שלהן, ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבוערין הם מן הבית, ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהם מיד ב"ד ולאכלן. וכל זו התקנה והטורח של ב"ד, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה.

וכשאין אוצר בעיר ולא בית דין, והפירות ביד המלקט אותם מן ההפקר, הוא צריך לבערם מן הבית בשעת הביעור, ומפקרם על פתח ביתו ואוכלין והולכין לעולם. וזו היא שביעית שאוסרת במינה במשהו לביעור כמו שמוזכר במסכת נדרים (נח, א), מפני שיש לה היתר בביעור מביתו.

הראמ"ן מכאן שהתועלת של אוצר בית דין היא כדי למנוע מישראל לעבור על איסורי שביעית של אסוף מעבר למותר ואיסור סחורה.

התוספתא הוזכרה גם בפירושי הר"ע והרא"ע שביעית פ"ח מ"ח.

הראמ"ם לא הזכיר את התוספתא.

רדב"ז שמיטה ויובל פ"ז ה"ג ד"ה מחלקן

והשמיטת הך תוספתא דהיו שלוחי בית דין יוצאין וכ"ו לפי שאינה הלכה, אי נמי שאינה אלא בראשונה שהיו שם בית דין אוצריין ומחלקין וכתב משנתנו כצורתה.

תקנת אוצר בית דין הוצרכה בתוספתא והובאה בראשונים, אך הרמב"ם לא הזכירה. לתירוץ ראשון מרדב"ז, הרמב"ם לא פסק אותה להלכה. לתירוץ השני התוספתא נפסקה להלכה והרמב"ם לא הזכירה כי בראשונה בית הדין היה אוצר ומחלק, ואין זה תפקיד בית הדין בימינו.

◀ בתקנת "אוצר בית דין" עולים מספר שאלות כיצד הדבר מותר

1. איסור קצירה ובצירה

◀ כיצד התירה התוספתא לשלוחי בית דין איסור קצירה ובצירה?

ספרא בהר פרשה א

ואת ענבי נזיריך לא תבצור, מן השמור בארץ אין אתה בוצר, אבל אתה בוצר מן (המבוזר) [המופקר], לא תבצור, לא תבצור כדרך הבוצרים, מיכן אמרו תאנים של שביעית אין קוצים אותה במוקצה, אבל קוצה אתה בחורבה, אין דורכים ענבים בגת אבל דורכים בעריבה, אין עושים זיתים בבד ובקוטבי, אבל כותש ומכנים לבדידה...

משנה שביעית פ"ח מ"ו

תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל קוצה אותם בחרבה אין דורכין ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה ואין עושין זיתים בבד ובקוטב אבל כותש הוא ומכנים לבודידה רבי שמעון אומר אף טוחן הוא בבית הבד ומכנים לבודידה.

ר"ש

מוקצה - כלי ברזל שחותך בו תאנים כך שמו

חרבה - סכין לשון חרב

עריבה - לשין בה העיסה

לבודידה - כעין עריבה, וכולה מתני' דריש בתורת כהנים מדכתיב לא תבצור כדרך הבוצרים מכאן אתה אומר תאנה של שביעית אין קוצין אותה במוקצה וכולה מתני' מייתי התם, וכל מאי דאסרינן הכא היינו מן השמור אבל מן המופקר שרי כי אורחיה כדמוכח בירושלמי...

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד

הלכה א

כל שתוציא הארץ בשנה שביעית... הכל מותר לאכלו מן התורה שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה... וזה שנאמר את ספית קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

הלכה ב

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצר, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה.

הלכה ג

וכיצד עושה תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל מייבשן בחרבה, ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכנים לתוך בד קטן ביותר וטוחן בבית הבד ובקוטב ומכנים לבד קטנה, וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה.

הלכה ד

מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר.

בהכנה הפשוטה, לדעת הר"ע רק מן השמור אסור להצור כדרך הבוצרים, אך מן ההפקר מותר לקצור ולהצור בלא הצלפה. ולדעת הרמב"ם משמעות האיסור היא שלא ינהג מנהג בעלים בפירות. לכן גם מן ההפקר יש לקצור ולהצור כמות מועטה, שכל בקוצר בכמות מרובה יש בדבר מנהג בעלות, אסור.

רש"ס (שביעית פ"ט ה"ו)

וגבי ענבים נמי תניא גבי אוצר בית דין: הגיע זמן ענבים שלוחי בית דין שוכרין פועלים ובוצרין אותן בגת, ודורכין אותם וכו'. ואי בפירות שביעית מוקמת לה, פירות שביעית לבצור ולדרוך אותן בגת מי שרי?...

וליכא למימר דמשום שהיו שלוחי בית דין שרינן להו למעבד בפירות שביעית כשאר פירות החול, דהא מקראי יליף להו {לאיסור הקצירה} בתורת כהנים... דתניא התם לא תבצר כדרך הבוצרים מכאן אמרו אין דורכין ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה וכו' וטעמא מדכתיב: 'נזירך' למדרש: לא תבצר כדרך נזיר שלך אלא כדרך העניים שאין להם הכנות.

אבל האמת שפירש אותה ברייתא כמו שפירשתי למעלה, דסיפא בפירות ששית הוא דקא מרי והענין דכל זמן שיש פירות שביעית בשדה אוכלין עניים ועשירים, ומכי כלו היו בעלי בתים פותחין האוצר שבבתים ואח"כ פותחים האוצר שבעיר שמלאו אותם ב"ד ולר"ש עניים ועשירים אוכלין מן האוצר ההוא ור' יהודה סבר דאין השתדלות ב"ד ותקנתא דידהו אלא לעניים אבל לא לעשירים דיכולת יש להם להביא מזונות מחו"ל ולאכול או לשמור בבתיהם מן הששית.

רש"ס שביעית (פ"ט הל' ד)

והכי פירוש, כל מי שהיה מביא פירות לתוך ידן דאית בהו קדושת שביעית כגון לימוניש דעושין מהן כבש... דאית בהו קדושת שביעית דבתר לקיטה אזלינן בהו מיד בכניסת תשרי, הילכך נותנין לו מהן ג' סעודות וכל זה היה בתחילת שנה שביעית, ומפירות ששית דאית בהו קדושה מחמת לקיטתן בשביעית מוסרין ליד הבית דין והבית דין מצמצמין להן ואין נותנין להן אלא לכאן"א נותנין כדי יומו בלבד. והשאר מכניסין לאוצר שבעיר עד שמגיע ביעור של אלו. וכל פירות האילן דאין בהן קדושת שביעית בשנת שביעית דהא בתר שליש אזלינן בהו ושלש דידהו קמי ר"ה היה והנו דקתני הגיע זמן גבי תאנים וענבים וזיתים דבההוא זמן קא מרי, והא דלא קתני תבואה נמי משום דאין דרך לבזבז הלחם ואין אוכלין ממנו אלא כפי הצורך, משא"כ בפירות. וצריך להם סדר ספוק בית דין ובהני דלית בהו קדושה משמרין תחת ידן דב"ד עד מוצאי שביעית כשבא עליהן ביעור דאיסורא, דאזי באותו זמן יהא להן מה לאכול. ובשביעית יכולין לתקן פירות האילן דששית בכל עובדין דחול והנו דתני ברישא נותנין לו מזון ג' סעודות ובסיפא קתני ומחלקים מהם לכאן"א לפי ביתו. ובזה הסדר כשבא כילוי פירות של שביעית בימים של מוצאי שביעית יהא להם מה לאכול מכל הפירות כסדר ספוק ב"ד כדמפרש ואוכלין בשמינית כל עיר ועיר מפירות ששית ע"י בית דין שבעיר שיש להן אוצר בית גדול לכל העיר ואוכלין כל העיר מן אותו אוצר אבל בפירות האילן דשביעית גופיהו דהיינו בזמנם בתחילת השמינית יתקן כל א' כדינין השנוין במשנתנו זיתים בקוטבי אבל לא בבית הבד וכן הענבים בעריבה אבל לא בגת כדרך השנוי למעלה ואוכלין הנותר כולן מן ההפקר בין עניים בין עשירים וכי כלה לעניים בגנות ופרדסים בפירות שגדלו בשביעית שלוקטים אתם בשמינית דיד הכל ממשמשין בהן דאפקעתא דמלכא היא דצריכין העשירים להוציא מה שבביתם ונותנין לנאמן ב"ד ובין כך ובין כך עד שבאין פירות ותבואת שמינית אוכלים מפירות ששית שהניחו באוצר אם היה להן דעת לשומרן ועל זה העניין סובבת שמועתנו.

החזון איש (שביעית יא, ז)

ומה שפירש מהר"ש סירילאו ז"ל שלוקחין פירות ששית תמוה, וכי הפקירו בית דין פירות ששית וגזלו את כל העולם? ולא עוד אלא שאין נותנין להן אף חלקן כשאר עניים? וכן מה שכתב ז"ל דרישא איירי בפירות דאזלינן בתר לקיטה וסיפא בפירות דאזלינן בתר חנטה זר מאד. ועוד: איך יתכן דהגיע זמן הענבים תאנים וזיתים הכל אחר ראש השנה, הלא זמן אותן הפירות בחדשי תמוז אב... ואנו אין לנו אלא דברי הראשונים ז"ל, דאיירי בשל שביעית וכשהן ביד בית דין מותר לדרך בגת ופטורין מן הביעור.

מתוך הקושיה כיצד ניתן לברור ולדרוך אותן בליל ביאר הרש"ס שתקנת אוצר בית דין לא הייתה בפירות שביעית, אלא בפירות שנה ששית, עאלתם היו בוצרים וממרים עד לאחר סיימו לאכול מפירות שביעית, אז היו מוצאים ומחלקים לאנשי העיר. החזון איש מקשה על שיטה זו ומאמץ כהכנת עאר הראשונים אוצר בית דין היה בפירות שביעית ומבאר כיצד הותרו הקצירה והבצירה.

חזון איש שביעית סי' יא ס"ק ז

מצאתי למהרש"ס ז"ל פ"ט ה"ו האריך להשיג על הרמב"ן שפי' הא דתניא בתוס' בראשונה היו שלוחי ב"ד שוכרין פועלים לבצור ולדרוך בגת ולעשות שמן בבית הבד ופירשה הרמב"ן בפירות שביעית והשיג דהא אין דורכין בגת ובבית הבד ולא קושיא היא כלל שכבר פי' הרמב"ן דהוא מדרבנן וקרא

אסמכתא ועיקרו שלא יבוא לידי שימור ואין האזהרה אלא על הבעלים או מי שזכה מן ההפקר אבל שלוחי ב"ד שעושין בשל הפקר לטובת הצבור שרי.

חזון איש שביעית סי' יב ס"ק ה ד"ה דעת

...אבל דעת הר"מ פ"ד ה"א והכ"ב, דהקוצר כדרך הקוצרין והבוצר כדרך הבוצרין לוקה, ומשמע אפילו מן המופקר קאמר, וקרוב הדבר שאין לאו זה אלא בקוצר שדהו אבל קוצר שדה אחרים מדין הפקר אינו בכלל האזהרה.

חזון איש שביעית סי' יב ס"ק ו ד"ה ומהא דתניא

ומשמע בתוספתא שם שבוצרין הכל בבת אחת ולא מעט מעט. ויש ראייה מכאן דאף לדעת הר"מ אין איסור רק בבעלים.

החזון איש מוכיח מהתוספתא העוסקת בתקנת אוצר בית דין, שיותר קציר וקציר בכמות מרובה, ומחלק כדעת הר"ם שהאיסור לקצור ולבצור בכמות מרובה הוא רק על בעלי השדה, אך לאחרים מותר, והוסיף לבאר שאף לדעת הרמב"ם שאסר על אחרים לקצור ולבצור מדרבנן שלא יבוא לידי שימור ולסחור בהם, מכל מקום שלוחי בית דין שעושין בשל הפקר לטובת הצבור שרי. ומעמיד אף את דעת הרמב"ם, שאסר לקצור ולבצור בכמות מרובה, רק על בעלי השדה ולא לאחרים (הנחת יסוד של החזון איש שהרמב"ם פסק את התוספתא של אוצר בית דין, ודחק להעמידו שהאיסור רק על הקוצר שדהו, כדי שלא יסתור את דין התוספתא).

ספר השמיטה פרק ג אות ג סע' ג עמ' כא

מהי טעמא היו נוהגין לפני שביעית דין היו לוקחין את הבעיר לרשותם ושלוחיהם היו קוצרים ובוצרים ועודרין ומוסקין וכו' שלא בשינוי והיו מחלקין לכל אחד בשוה, דאחרי שכל עיקר הטעם הוא כדי להראות שהוא הפקר אין לך מנהג הפקר גדול מזה.

שם הערה 12

וראייה מהתוספתא דשביעית רפ"ח הנזכר לעיל שבראשונה היו בית דין שולחין שלוחים לבציר ולקצור ולעדור שלא בשינוי והיו מחלקין כו' והשאר נותנים לאוצר שבעיר מבואר שבשנוי (וזו גופא ששלוחי ב"ד בוצרין זהו השנוי) מותר לבצור הכל ולא דוקא מעט מעט ולא עוד אלא שכנראה מלשונם בראשונה היינו אפילו בזמן שה השמיטה מן התירה וכדכתב בפירוש חסדי דוד הי' נהוג כן.

הגר"ש ישראלי, חוות בנימין (חלק א סי' ט אות ט עמ' סח ד"ה ונראה)

אבל לרמב"ם שכל עיקר האיסור הוא כשעושים כדרך שעושים כל השנה, אם כן הדריכה בגת של הענבים וכל כיו"ב הם באיסור תורה, איך הותר להם לשלוחי ב"ד, אלא ע"כ מפני שכל האיסור הוא - הבלטת הבעלות שיש בזה, וכל שנעשה במופגן על ידי שלוחי ב"ד שמראה שמן ההפקר זה נאסף כל עיקר האיסור אינו קיים.

הגר"ש ישראלי, חוות בנימין (חלק ג סי' צח עמ' תרכב)

לפי הרמב"ם השינוי הנדרש הוא לא רק בעצם הורדת הפרי מהשדה והאילן, אלא כולל גם המשך עיבודם... שגם עבודות אלו כלולות באיסור של הקציר והבצירה, שאם עשאו כדרכם, זה באיסור התורה. לעומת זאת הן רואים בתוספתא בדרך הטיפול ביבול על ידי שלוחי בית דין... שהפועלים העושים במלאכה מטעם בית דין, עושים את כל המלאכות הדרושות כדרך שעושים בכל השנים, ללא כל שינוי. אף על פי שהיחיד העושה אותן המלאכות באותה צורה עובר איסור תורה ולוקה על זה... הוי אומר שאין המלאכות אסורות מצד עצמן... אלא מה שיש בביצועם כדרך הרגיל משמעות הסותרת את הבלטת היותן פירות הפקר... דאשר על כן בית דין שעושין את המלאכה עבור הציבור כולו, הרי בזה יש הבלטה דוקא על היות הפירות הללו הפקר, כדין שאמרה תורה, על כן אין בהם איסור.

[שם הערה: אגב וזה נראה שיסביר לנו את תוכן השמטת הרמב"ם, שלא הביא התוספתא הזו, שיש בה ענין גדול להלכה, כנ"ל בהבדל הקיים בין אדם האוסף לצורך עצמו, לבין שלוחי בית דין העושים בשליחות בית דין לצורך הציבור. שכן מאחר שהגדרת איסור המלאכות הללו הוא מצד הבלטת הבעלות כשנעשות בדרך הרגילה... כשעושים בתור שלוחי בית דין לצורך הציבור הרי פשוט שאין בו משום איסור. אם כן אין כאן חידוש הלכה כלל, אלא הבנתה כפשוטה. על כן אין בתוספתא רק גדר של סיפור מעשה כיצד יושמו הדברים בפועל ולא היה ענין להביאם בספר המיועד להלכות]...

מעדני ארץ (שביעית סי' ז אות ד)

לפי שיטתו דבשדות אחרים מותר גם אסיפה מרובה נמצא דאין איסור קצירה נוהג כלל בשדות אחרים, וזה ודאי דוחק... מהא דדחקו התוספות במנחות (פד, א) איך מותר לקצור בשביעית לצורך העומר, והוצרכו לחדש מפני שהקצירה היא לצורך גבוה, או משום דכמו דדחי שבת כמו כן דוחה גם לאו דקצירה בשביעית... ותיפוק ליה שהקצירה היתה על ידי שלוחי בית דין שלא היו כלל בעלי השדה? אלא ודאי מוכח דלענין איסור קצירה אין שום חילוק בין בעלים לאחרים. מבואר שאף להרמב"ן רק בשלוחי בית דין יש מקום להתיר מפני שקצירתם היא לצורך עניי העיר, אבל שאר כל אדם אף לדעת הרמב"ן עובר שפיר בלאו דלא תקצור.

הרב טיקונינסקי והגר"ש ישראלי מצמידים את דעת הרמב"ם כפשוטו, אף לאחרים אסור לקצור ולבצר בכמות מרובה, שנראה בדבר דרך בעלות. וכן הרב אורבך מצמיד דעת הרמב"ן הסובר לאחרים גם כן אסורים על איסור קצירה ובצירה שנעשה בכמות מרובה. מחלקים שלטוחי בית דין מותר, שכאשר נעשה בחופז על ידי שלוחי בית דין, שמראה שחפזו נאסף לצורך עניי העיר, כל עיקר האיסור אינו קיים כאין במעשיהם ביטוי של בעלות, ולכן אף לדעת הרמב"ם והרמב"ן מותר.

2. מצוות הפקרת הפירות ואיסור איסוף הפירות על מנת לחלקם לעניים

◀ כיצד מותר לאסוף על מנת לחלק לאחרים?

 מכילתא (שמות פר' כ אות ריד - לפי גי' הגר"א)

והשביעית תשמטנה ונטשתה – בעבודתה, ונטשתה באכילתה. אין אלא פירות (האילן פירות הארץ) מגין? ת"ל ונטשתה מכל מקום. דבר אחר והשביעית וגו' שלא תאמר מפני מה אמרה תורה לא שיאכלו אותה עניים הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים ת"ל והשביעית מגיד שפורץ בה פרצות אלא שגדרו חכמים מפני תיקון העולם.

 מלבי"ם (התורה והמצוה שם)

...ועוד מפרש שהנטישה הוא שיעזבם מרשותו שיהיה הפקר – לא שהוא ישים עליה גדר סביב והוא יחלקם לעניים, ופסק כן הרמב"ם פ"ג [צ"ל פ"ד] מהלכות שמיטה ויובל הלכה כד).

 רמב"ם שמיטה ויובל פרק ד הלכה כד

מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכל מקום שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר.

 שו"ת הרשב"ש סימן רנח

עוד שאלת. בארץ ישראל שנוהגת שמטת קרקעות ובשנה השביעית יד הכל שוה ואין לבעל הכרם או השדה להחזיק בו כשאר שנים, והגוים כשידעו שישאל הפקיר שדהו או כרמו יגנבו אותם מפני שאין ישראל יכול לשמרן והרי הם הפקר, אם יכול ישראל להחזיק בו כשלו וישמרנו כפי יכולתו ויאספנו הביתה ואח"כ יחלקנו לעניים או לתלמידים.

...ולענין שאלתכם, נראה שיש תקנה בדבר שבית דין יעמידו שומרים בגנות ופרדסים שלא יכנסו גוים והם ילקטו הפירות, ובעל הבית ג"כ ילקט מכללם אם רצה, או הב"ד יתנו לו מזון ג' סעודות בכל יום, והשאר יחלקוהו לעניים, וכדתניא בתוספתא הביאה רבינו שמשון ז"ל בפירושו לסדר זרעים בפ"ט דמסכת שביעית, והתוספות בפרק מקום שנהגו, ואדוני זקני הרמב"ן ז"ל בחדושי התורה שלו, בראשונה היו שלוחי ב"ד מחזירין על פתחי עיירות... כל זה שנוי בתוספתא. נראה ממונה ששלוחי ב"ד יכולין ללקוט בשביל עניים, והוא הדין לשמור לפי שב"ד הם יד עניים כדאיתא בפרק שור שנגח ארבעה וחמשה...

הרשב"ש מאמר שאכן לבעל השדה אסור למנוע כניסה אפילו אם כוונתו לחלק אחר כך לאחרים, אך לשלוחי בית הדין מותר אפילו למנוע כניסה הואיל והם יד עניים, שלוחי כלל ישראל. אם כן, אין כאן מניעת כניסה מאחרים לשהרי הם הם שלוחי כל האחרים.

מעדני ארץ סי' ז ס"ק ב ד"ה ונראה

ונראה דמסיום דברי המכילתא שהוא פורץ פירצות משמע ודאי דמה שאוסר המכילתא הכנסתם ע"מ לחלק לעניים הוא דוקא בכה"ג שעושה כן כמנהג בעלים ומעכב על אחרים. מה שאין כן אם זוכה בהם כשאר כל אדם שזוכה מן ההפקר אין שום רמז לזה במכילתא שיש בוזה איסור תורה, וכן הבין גם המלבי"ם עיי"ש. וכמו כן נראה דכיון דפירות שביעית הם הפקר לכל אדם ואין להבעלים בהם שום טובת הנאה, מסתבר ודאי דאיסור גמור הוא לאסוף כל הפירות כמנהג בעלים אפילו על מנת לחלק לעניים כיון דחשיב בכה"ג כאילו הוא מכניסם לעצמו ועובר ודאי בעשה ואין צריכים שום דרשה לכך, ולעומת זה נראה דבכה"ג שאינו מעכב על שום אדם שפיר רשאי הבעלים לאסוף כל פירותיו ולהוציאם חוץ לשדהו ולהפקירם הפקר גמור לכל אדם... ובפירוש דברי המכילתא נראה שכוונתם לומר שאסור לגדור את שדהו ולמנוע דריסת רגל של כל אדם אפילו אם דעתו על הוא על מנת לאוספן ולהפקירן אח"כ הפקר גמור. דאי לאו קרא דתשמטנה היינו אומרים דכיון דעיקר רצון התורה הוא כדי שיאכלו העניים לכן אין שום חיוב על הבעלים ליתן דריסת רגל בשדהו אלא יכול שפיר לגדור את השדה וכשיבוא זמן אסיפת הפירות יאספם אז הבעלים עצמם ויוציאם לחוץ ויפקירם לכל אדם. וכמו שהוא עושה כן במוצאי שביעית מרביעה שניה ואילך. ועל זה בא ציווי הכתוב של תשמטנה ונטשתה דבשנה השביעית לאו כל כמיניה לעשות כן...

הרב אורבך מכאן שאיסור איסוף הפירות וחלוקתם לאחרים הוא מוס שיש בכך ביטוי בעצמות על הפירות, שמונע מאחרים להיכנס לשדהו לטול את הפירות אפילו שדעתו לאסוף את הפירות ולהפקירם אחר כך הפקר גמור. אך לעומת זאת כאשר אינו מעכב שום אדם מלהיכנס רשאי הבעלים לאסוף את כל פירותיו ולהוציאם מחוץ לשדהו ולהפקירם הפקר גמור לכל אדם. נמצא שכאשר האיסוף על ידי שלוחי בית הדין וגם מחלקים לכל אדם אין באיסוף ובחלוקה ביטוי בעצמות ומותר לעשות זאת.

3. בימינו בית הדין מתיר לשלוחי בית הדין עשיית מלאכות לתועלת הפירות

« התוספתא התירה לעדור תאנים, לבצור ענבים ולמסוק זיתים אך מניין ההיתר לשלוחי בית הדין לעבוד לצורך שימור הפירות בגדילתם? »

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

◀ מלאכות לאוקמי אילנא (קיום ושימור האילן) מותרות בשמיטה. חלקו האחרונים אם גם מלאכות לאוקמי פירא (קיום ושימור הפירות) מותרות בשמיטה.

הראי"ה קוק שבת הארץ פ"א ה"ה

וכן אין מכוונים, שהוא לקוץ את הקוצים היוצאים מן האילן, ומזיקים את הפירות. וזה אסור לכל הדעות, שאפילו להאומרים שמותר לעשות עבודה שהיא לאוקמי אילנא אפילו בגוף האילן – זהו דווקא להעמיד את האילן שיהיה ראוי לעבודתו לאחר השמיטה. אבל עבודה שהיא לצורך הפירות – לעולם אסורה, שמה שהוא לצורך הפירות – הפקיעה תורה, שהפקירה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם. ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם.

חזו"א שביעית סי' כא אות יד

ונראה דהא דכתב רבינו ותעשה הארץ מליחה וימות כל עץ אין הכוונה דתיבש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פירותיו... ומש"כ תעשה הארץ מליחה הוא טעם למה שסיים וימות כל עץ אבל אין כאן הפסד הארץ לשנה הבאה.

לדעת הראי"ה קוק מלאכות לאוקמי פירא אסורות, ואילו הפירות הפקר אין היתר לעבוד עבד. ולדעת החזו"א איש כוונת חז"ל שהתירו מלאכות לאוקמי אילנא היא לפירות האילן של אותה השנה, ולדעתו כל המלאכות לאוקמי פירא מותרות.

הגר"ש ישראל חוות בנימין ח"ג סי' צח עמ' תרכד-תרכה

כל עיקר נאסר לאוקמי – בפירות שביעית עצמם, שכיוון שדינם להפקר, כל פעולה לשמירתם מומזיקים ע"י בעל העצים נראה שהוא מכוון שלא להפקירם, דאטו בשופטני עסקינן, שיוציא הוצאות שלא יקבל תמורתם... ואילו שלוחי בית דין הרי עושים זאת בתור פירות הפקר, ממילא הרי זה... מותר לכל הדעות.

נמצאנו למדים דרך אגב, שעל ידי שלוחי בית דין מותרות המלאכות לא רק במה שנוגע להורדת הפרי המבושל והטיפול בו עד להבאתו לאוצר בית הדין שבערים, אלא גם עבודות מוקדמות, שהפרי אכן יגדל וישמר מקלקול טרם הבשלתו, גם זה מותר על ידי שלוחי בית דין.

מבאר הגר"ש ישראלי שאף לשיטת הראי"ה קוק, לאוקמי פירא לא הותר בשביעית משום שבכך מראא עאינו מפקירם, מכל מקום לשלוחי בית דין מותר לעשות כל הפעולות לאוקמי פירא, שהרי עושים זאת בתור פירות הפקר, ויכר הדבר.

4. מסחר בפירות שביעית

◀ כיצד רשאי בית הדין בימינו לגבות תשלום עבור הפירות?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ו הלכה א

אין עושין סחורה בפירות שביעית, ואם רצה למכור מעט מפירות שביעית מוכר, ואותן הדמים הרי הן כפירות שביעית וילקח בהן מאכל ויאכל בקדושת שביעית, ואותו הפרי הנמכר הרי הוא בקדושתו כשהיה.

בתוספתא פוזכר "שבית דין שוכרין פועלין... ומחלקין אפן ערבי שבתות כל ואחד ואחד לפי ביתו".

הרב יעקב משה חרל"פ (מכתבי מרום אגרת עא)

עלה ספק בלבי, אם אפשר לזקוף בהשכר טרחא גם את ההוצאות של המלאכות דלאוקמי אילנא כגון ההשקאה וכיוצא, דהיתר דלאוקמי הוא בשביל שהאילן אינו אלא לשנת השביעית והוא בשביל השנים הבאות, ואם כן מדוע יצטרכו הזוכין בפירות לשלם שכר טירחא שהוא בשביל הבעל הבית בעצמו? שגם אם לא היו נושאים פירות בשנה זו גם כן היו עושים אותם, דאם בשביל הפירות שיגדלו, הרי אין זה לאוקמי אלא לאברויי אילנא. לפי זה אי אפשר לזקוף במחירים אלא שכר טירחא דביצור וכיוצא, שהם נעשים בשביל הפירות להגיעם להזוכים אחרי שישלמו שכר טירחא.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ו ס"ק יט

והנהיג מרן לבעלי אתרוגים או שאר פירות לעשות אוצר ב"ד. (מב) וז"ל נוסח שסידר מרן לעשות אוצר ב"ד... (ו) הב"ד קובע להנ"ל שכר של מאה וחמשים ל"י לחדש בעד כל העבודות הנ"ל ובעד שכירת המקום. (ז) הנ"ל יגבה את הסכום הנ"ל מלבד כל ההוצאות אשר יהיו לו מאלה שיקחו את הפירות לכל מדה ומשקל כפי שיעלו ההוצאות וע"ז בעה"ח ביום ערב ר"ה תשי"ב זכרון מאיר נאם ונאם ונאם עכ"ל.

כשעושין אוצר ב"ד אין לחוש לאיסור סחורה שהרי אין כאן סחורה ולא לדמי שביעית שהדמים משלמים עבור הטירחא לא עבור הפירות... ושמענו שמרן נסתפק אם אפשר לקחת מעות עבור המלאכות שקודם קצירה כי בתוספתא לא נזכר אלא מקצירה ואילך ומלשון נוסח האוצר ב"ד שסידר מרן הנ"ל משמע להיתר וכן המנהג היום.

חוות בנימין ח"ג סי צח עמ' תרכה (הגר"ש ישראלי זצ"ל)

ועל פי שנתבאר לעיל בהבנת התוספתא שדנה על המלאכות שנעשות ע"י שליחי ב"ד, שאלה הנהנים מן הפירות בערים ישלמו עבור ההוצאות הכרוכות ע"י שכירת פועלים לבצירה ומסיקה זכ"ו, כן יש להביא בחשבון גם הוצאות המוקדמות שנעשות לצורך שמירת הפרי מקלקולו... כל זה ניתן לחישוב, שמקבלי הפרי המוכן ומגיע לידי הצרכנים יצטרכו לשלם תמורותם... באופן שיהיה להם (לשלוחי בית הדין) למחיה גם בשנת השביעית, בדרך של היתר, עם השמירה על ההלכה שהפירות יהיו מופקדים מצידם, והשכר יחושב להם רק על פי מה שהשקיעו, ובתור שכר פועלים שמקבלים שכר לא עבור הפרי אלא עבור עמלם...

מתבאר שהיום אין לבית דין קופה שממנה יוכל לשלם לשלוחי בית הדין והתשלום שהצרכן משלם אינו על שווי הפירות אלא על הטרחה של שלוחי בית הדין. הרב חרל"פ הסתפק אם התשלום יהיה רק על הטרחה משעת הבצירה ואילך, החזון איש והגר"ש ישראלי נקטו שניתן לגבות על הטרחה משעת הגידול ועד הבאת הפירות לידי הצרכן. וכן הואיל והתשלום הוא לא על שווי הפרי עצמו אין הקדושה עוברת לדמי התשלום.

5. שקילה ומדידה של פירות שביעית

◀ כיצד שוקלים פירות שביעית בחלוקת אוצר בית דין?

משנה מסכת שביעית פרק ח משנה ג

אין מוכרין פירות שביעית לא במדה ולא במשקל ולא במנין.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ו הלכה ג

כשמוכרין פירות שביעית אין מוכרין אותן לא במדה ולא במשקל ולא במנין, כדי שלא יהיה כסוחר פירות בשביעית, אלא מוכר המעט שמוכר אכסרה להודיע שהוא הפקר ולוקח הדמים לקנות בהן אוכל אחר.

פירוש הרא"ש (פ"ח מ"ג)

פירוש, מתוך שנמכרין באומד נמכרים בזול. ופריך וישקלו בליטרא ויצוו למוכרם בזול. ומוסיף עוד טעם לדבר דמתוך ששינו מוכרם מדרך כל השנים, ינהג בהם קדושת שביעית ולא אתי לזלזולי בהו, וגם נמכרים בזול...

הגר"א, שנות אליהו (שביעית פ"ח מ"ג)

והטעם בכולן משום ביזיון.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ו ס"ק יט

והנהיג מרן לבעלי אתרוגים או שאר פירות לעשות אוצר ב"ד. (מב) וז"ל נוסח שסידר מרן לעשות אוצר ב"ד... (ו) הב"ד קובע להנ"ל שכר של מאה וחמשים ל"י לחדש בעד כל העבודות הנ"ל ובעד שכירת המקום. (ז) הנ"ל יגבה את הסכום הנ"ל מלבד כל ההוצאות אשר יהיו לו מאלה שיקחו את הפירות לכל מדה ומשקל כפי שיעלו ההוצאות וע"ז בעה"ח ביום ערב ר"ה תשי"ב זכרון מאיר נאם ונאם ונאם עכ"ל.

מתבאר שבפירות אוצר בית דין אין מכירה אלא חלוקה (התשלום הוא עבור הטרחה של שלוחי בית הדין), וידוע לכולם שהם קדושים בקדושת שביעית. החזון איש התיר שיקחו את הפירות באיזה משקל ואניין, ואין צורך לעשות היכר (ואין חוששים לדעת הגר"א).

6. אוצר בית דין בימינו גם בירקות

« כיצד ניתן להקים אוצר בית דין בירקות, הרי יש בהם איסור ספיחין? »

« השלב בגידול הקובע לאיסור ספיחין »

יש משניות מפורשות העוסקות בירקות בשמיטה, משמע שאף שיש איסור ספיחין יש ירקות המותרים באכילה.

משנה מסכת שביעית פרק ט משנה א

הפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגית כוסבר שבהרים והכרפס שבנהרות והגרגר של אפר פטורין מן המעשרות ונלקחין מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר... רבי יהודה אומר ספיחי חרדל מותרין שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה ר' שמעון אומר כל הספיחים מותרין חוץ מספיחי כרוב שאין כיוצא בהם בירקות שדה וחכ"א כל הספיחין אסורין.

משנה מסכת שביעית פרק ח משנה ד

האומר לפועל הא לך איסור זה ולקט לי ירק היום שכרו מותר לקט לי בו ירק היום שכרו אסור...

משנה מסכת שביעית פרק ז משנה ג

ולא יהיה לוקח ירקות שדה ומוכר בשוק אבל הוא לוקט ובנו מוכר על ידו לקח לעצמו והותיר מותר למכרן.

רמב"ם פירוש המשנה שביעית פ"ט מ"א

וספיחים, שם הצמח הצומח אחרי הקצירה וכבר פירשנוהו כמה פעמים. וכבר נתבאר לנו שכל הירקות הצומחים בלי שיזרעו אותן אלא הם הפקר לא נאסרה אכילתם בשביעית, לפי שטעם איסור כל מה שדרך בני אדם לזרעו בכל שנה הוא משום עוברי עבירה שזורעין בשביעית. ולפיכך אסרו כל הספיחים. ואין הלכה כר' יהודה. ולא כר' שמעון.

ר"ש שביעית פ"ט מ"א

ויש לתמוה דהשתא ספחי שביעית לר' עקיבא אסירי מדאורייתא אפילו באכילה ואפילו רבנן מודו דמדברי סופרים מיהא אסירי כדקתני בהדיא בתורת כהנים, ובכמה משניות אשכח דשרו באכילה מתניתין דהכא דהפיגם והירבוזין וההיא דהאומר לפועל הילך איסור זה ולקט לי ירק היום לעיל פ"ח ולוקח ירקות שדה ובנו מוכר על ידו בפ"ז. וצריך לומר דכולהו בשל ערב שביעית ומה שיש בהם תורת שביעית לפי שנלקטים בשביעית ובירק אזלינן בתר לקיטה כדפרישית אבל לענין איסור ספיחים דנפקא לן מדכתוב מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף משמע דתחילת גידול בעינן בשביעית אבל ירק שגדל קצת בשישית והוסיף בשביעית הנהו ספיחי שישית מיקרו ולא ספיחי שביעית אע"ג דבתבואה ודאי דדינה בתר שליש אם לא הביאה בשישית אסורה משום ספיחי

שביעית כדמוכח בירושלמי בפרק בתרא במסכת מעשרות... ומיהו משכחת לה בשהתחילו לצאת לשישית ונגמר רוב גידולן בשביעית דלא מיתסרי משום ספיחין כדפרישית וקרנא ביה גדל בשביעית כיוון דרוב גידולן בשביעית...

רמב"ם שמיטה ויובל פרק ד

הלכה ב

ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה, ולמה גזרו עליהם מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית.

הלכה ג

הא למדת שאין אוכלין מפירות שביעית אלא פירות האילנות והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם כגון הפיגם והירבוזין השוטים וכל כיוצא בהן, אבל הירקות שדרך רוב האדם לזרעם בגנות ומיני תבואה וקטניות כל הצומח מהן אסור מדבריהם והמלקטן מכין אותו מכת מרדות.

הלכה ט

באחד בתשרי ר"ה לשמיטין וליובלות, פירות ששית שנכנסו לשביעית אם היו תבואה או קטניות או פירות האילן והגיעו לעונת המעשרות קודם ר"ה הרי אלו מותרין, ואע"פ שאוסף אותם בשביעית הרי הן כפירות ששית לכל דבר, ואם לא באו לעונת המעשרות אלא אחר ר"ה הרי הן כפירות שביעית.

הלכה י

התבואה והקטניות אסורין באכילה משום ספיחים, ופירות האילן אוכלין אותן בקדושת שביעית.

הלכה יב

הירק בשעת לקיטתו, והאתרוג אפילו היה כפול קודם ר"ה ונעשה ככר בשביעית חייב במעשרות כפירות ששית, ואפילו היה ככר בששית הואיל ונלקט בשביעית הרי הוא כפירות שביעית, ומתעשר כפירות ששית להחמיר.

שו"ת הרמב"ם סימן קכח ד"ה התשובה מאמר

אבל מדברי סופרים גזרו על כל מה שתצמיח הארץ בשביעית ממה שדרך בני אדם (לזרעם) גרעינים, שיהא אסור באכילה כגון מיני התבואה והקטניות וירקות הגנה כולם, וזהו הנקרא ספיחין. ולא אסרו אלא מפני עוברי עבירה שלא ילך אדם רשע לזרוע תבואה או ירק בגנתו ויביאנה ויאכלנה או ימכרנה ויאמר מן הספיחין שעלו מאיליהן הן, ואם נתיר לאכול הספיחין, נגרום מכשול לעוברי עבירה ויעברו על עבודת הארץ. וכבר ביארו בספרא ואמרו הספיחין אינן מן התורה, אלא מדברי סופרים. וזהו דעת החכמים והיא האמת. ומאמר המשנה וחכמים אומרים: כל הספיחין אסורין. ואסור על פי זה העקר [העיקר] לאכול ממה שתצמיח הארץ בשביעית, אלא מה שלא יזרעו לו גרעינים, כגון הנענע והקורנית והאזביון והארכובית והחשי וכיוצא בהם מן העשבים. וזהו אומרים במשנה והפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגות והכסבר של הרים והכרפס של נהרות והגרגר של אפר פטורים מן המעשרות ונלקחין מכל האדם בשביעית, שאין כיוצא בהם נשמר. אבל כמו הלפת והכרוב וכרפס של גנה וכיוצא בהם כלם אסורין מדרבנן, כמו שבארתי. ופירות האילן כלם מותרים, כמו שבארנו...

רמב"ן ויקרא כה, ה ד"ה את ספיח קציר

והספיחין האלו האסורים הם הגדלים בזמן האסור, בתבואה כל שהביאה שליש בשביעית, וכן הירקות כל שצמחו בשביעית, אסורין מן התורה לדברי רבי עקיבא, ולדברי חכמים אסורין מדברי סופרים חוץ מן העולים באותן שדות שהזכירו בירושלמי שכתבנו למעלה. אבל הירקות שצמחו בששית ונלקטו בשביעית, יש בהן משום קדושת שביעית לכל דיניה להפסד ולקרבנות ולסחורה ולביעור ואע"פ שגדלו לגמרי בששית, מפני שאנו הולכים אחר לקיטה בירק בין למעשר בין לשביעית, אבל אין בהם משום ספיחים שאינם ספיחי שביעית שהרי בששית צמחו, ואפילו הוסיפו בשביעית אין בהם דין ספיחים. ובהם שנינו (שביעית פ"ח מ"ד) האומר לפועל הילך איסור זה ולקוט לי ירק היום וכו', וכן שנינו (שם פ"ז מ"ג) לא יהא לוקט ירקות (שבה) [שדה] ומוכר בשוק אבל לוקט הוא ובנו מוכר על ידו, ותנן נמי (שם פ"ט מ"א) הפיגם והירבזין וכולה מתניתין עד ונקחים מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר.

ויש אומרים שאלו הנזכרים וכל כיוצא בזה שאין דרך בני אדם לזרען אבל הם מאליהן יוצאים בהרים ובנהרות, אין בהן איסור ספיחים כלל אע"פ שצמחו בשביעית, שלא גזרו אלא בנזרעים כדי שלא יבאו לזרעם, וכן נראה זה מן הגמרא מירושלמי, וזהו ענין הספיחים שהזכירו חכמים בכל מקום.

שו"ת מבי"ט חלק ג סימן מה

ועתה בשמטה זאת שנת השל"ד אשר יש כמה בעלי תורה יראי ה' ובעלי מעשה אשר נדבה לבם לנהוג דיני שמטה נדרשתי מקצתם להורות להם באי זה אופן יתנהגו באכילת הפירות או תבואה שגדלו בא"י בקרקע ישראל ושגדלו בקרקע של גוי... רוב שנת שביעית אנחנו אוכלים דגן תירוש ויצהר ממה שגדל בשנה ששית... והזרעונים של שנה ששית כלם נגמרי' בשנה הששית... וכן רוב פירות האילן מהם היה יכול האדם להתפרנס כל שנת שביעית... ואפילו בצל' ושומים הם ניכרים אותם שהם משנת ששית כמו האפונים והפולים ושאר זרעונים שהם ניכרים גם יכול' לקנותם קודם שיגדלו הזרעוני' של שנה שביעית והירקו' שאינם מתקיימי' אין שום דרך לאכלם בשביעית משנה ששית דאזלינן בהו אחר לקיטה אלא שמסתפקים בירקות של גוים בקדושת שביעית בא"י...

חזון איש שביעית סי' ט אות יז ד"ה ירק

ירק שנגמר בשביעית לדעת הר"מ אסור משום ספיחין, ולדעת ר"ש מותרין משום ספיחין, [וכ"ד הרמב"ן ויקרא כה ה, וכיוון שהוא מדרבנן יש לסמוך עליהם ז"ל, עי' סי' כג סק"ה] ולכו"ע הן בקדושת שביעית... נגמרו בשישית ונלקטו בשביעית אין בהן איסור ספיחין לכו"ע וקדושין בקדושת שביעית לדעת הר"מ מהתורה, וכן דעת הרמב"ן, ולדעת ר"ש מדרבנן.

חזון איש שביעית סי' כב אות ב

נראה דירק הנזרע קודם ר"ה דמותר משום ספיחין לדעת ר"ש והרמב"ן אף כרוב וכיו"ב שיצאין עלין חדשים ג"כ מותרים משום ספיחין...

נתיב השמיטה סימן ב (הוראות מעשה ממרן החזו"א)

א. בקיץ תשי"א (לפני שמיטה) אמר שני פעמים שלהתר של תחילת גידולן בשישית שאין בו איסור ספיחין צריך דווקא נביטה (הצצה) מעל הקרקע...

ו. יומיים אחרי ר"ה (שמיטה תשי"ב) מרן החזו"א זל"ה בא למקומינו לפשוט כמה ספיקות בענייני תחילת הגידול בשישית להיתר ספיחין, ואזי החשיב לתחילת גידולן אף כשהיה נביטה בתוך הקרקע.

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מט

והיה נלענ"ד פשוט דכמו שלענין תבואה מודו כו"ע דאם הביאה שליש בשיעית אסור משום ספיחין, כך גם בירקות נהי דלענין קדושת שביעית אזלינן בתר לקיטה מ"מ לענין ספיחין סגי בעונתן למעשר שחייבין בין גדולים ובין קטנים, ולכן אותן הירקות שדרכן להאכל עליון סגי במה שצמחו מעט בשישית, ואלה שמוציאים פירות כמו קשואין ודלועין בעינן דוקא שיצא תחלת הפרי בשישית, ורק אז הו"ל כהבאת שליש בתבואה אבל לא בפחות מזה, וכן הובא בקיצור בשמי בכרם ציון פ"ט הל' ה'. אך היות ורבים העירו לי שכל הרשימות המתפרסמות מדי פעם בפעם בנוגע לספיחין בירקות, מתחשבין רק עם תחלת הצמיחה שקוראים נביטה ואינם מצריכים כלל שום שיעור, לכן אמרתי לבאר יותר מה שכתבנו שם.

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן נ

ומכיון שכבוד תורתו כותב שכך היתה הוראה ברורה ומפורשת ממרן בעל החזו"א זצ"ל, אין אני תוהה ומפקפק, אבל תורה היא וללמוד אני צריך ובענייני אין אני מבין טעמי הדברים.

עיקר חדושו של הר"ש הוא רק זה דאף שלקיטה בירקות דומה לשליש בתבואה, אפי"ה סובר דלענין איסור ספיחין כיון דכתיב "לא נזרע ולא נאסוף" אמרינן דכל שהגיעו בשישית שיעור חשוב כזה שראוי להקרא בשם "נאסף" - אשר נקרא בר"ש "תחילת גידול", - תו לא נקרא בשם ספיחי שביעית אלא ספיחי ששית, ואע"ג דחייל שפיר קדושת שביעית גם על תבואה שעדיין לא הביאה שליש, אפי"ה כיון דבהך קרא דלא נזרע ולא נאסוף כתיב בתר הכי "ועשת התבואה לשלש השנים", דרשינן מיניה דתלוי דוקא בשליש, משא"כ בירקות כל שהגיע בשישית לשיעור כזה אשר בכה"ג בשנה שביעית חייל עלי' קדושה, שפיר אמרינן דקרוי בשם ספיחי ששית ואין הולכין אחר לקיטתן אלא לענין קדושת שביעית ולא לענין ספיחין. ועפי"ז מיישב הר"ש כל אותם מקומות דמוכח מהתם שיש היתר אכילה לירקות הנלקטין בשיעית, וכיון שכן, מהיכ"ת נאמר שהתכוון הר"ש להקל בדאורייתא ללא שום הכרח ולומר, דאף דבתבואה בעינן שליש, מ"מ בירקות שפיר סגי בנביטה גרידא ואפילו לא הגיע כלל לשיעור כזה שחל עליו קדושת שביעית, בו בזמן שהר"ש רק כתב "ונגמר רוב גידולו בשיעית" ולא כל גידולו... מ"מ אי לאו שכבר הורה זקן, הי' נלענ"ד ברור שצריכים לדחוק ולפרש כדברינו גם בדעת הרא"ש.

...אעפ"י כן הנני חוזר ומדגיש דכל מה שכתבנו הוא לא למעשה הואיל וכבר הורה זקן. והנני ידידו מוקירו כערכו שלמה זלמן אויערבך

לדעת הרמב"ם והמבי"ט כל הירקות הנלקטים בשמיטה אסורים באכילה. לדעת הר"ש כל שהתחילו לצאת ולגדול בשיטת אין בהם איסור ספיחין. החזון איש התיר אפילו נביטה בשיטת והרב אוירבך נקט שצריך להגיע לעונת המעשרות בשיטת כעין שליש בתבואה, אך למעשה קיבל עמדת החזון איש. נמצא שאלו נוקטים בימינו שביעית מדרכנו, כדעת הר"ש ועוד ראשונים ביחס לאיסור ספיחין, וכל שהתחילו לגדול בשיטת אין בו איסור ספיחין ואפשר לחלקו לציבור באמצעות אוצר בית דין.

7. מצוות ביעור בפירות אוצר בית דין

◀ האם יש חובת ביעור בפירות אוצר בית דין?

תוספתא מסכת שביעית פרק ח

הלכה א

...הגיע שעת הביעור עניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים דברי ר' יהודה ר' יוסי אומ' אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור ר' שמעון אומ' עשירים אוכלין מן האוצר אחר הביעור.

הלכה ב

מי שיש לו פירות לחלק מחלקן לעניים מי שיש לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור מחלק מהן לשכניו ולקרוביו וליודעיו ומוציא ומניח על ביתו ואומ' אחינו בית ישראל כל מי שצריך ליטול יבא ויטול חוזר ומכנים לתוך ביתו ואוכל והולך עד שעה שיכלו.

רמב"ן ויקרא כה, ז

למדנו מפורש שאין ביעור אלא לבער הפירות מרשותו ולהפקירם.

בראשונה היו בית דין עושין אוצר בכל עיר ועיר... ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבוזעין הם מן הבית, ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהם מיד ב"ד ולאכלן. וכל זו התקנה והטורח של ב"ד, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה: וכשאין אוצר בעיר ולא בית דין, והפירות ביד המלקט אותם מן ההפקר, הוא צריך לבערם מן הבית בשעת הביעור, ומפקירם על פתח ביתו ואוכלין והולכין לעולם. וזו היא שביעית שאוסרת במינה במשהו לביעור כמו שמוזכר במסכת נדרים (נח, א), מפני שיש לה היתר בביעור מביתו.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ו ס"ק יט

ואם הם בזמן הביעור באוצר ב"ד א"צ לבער כי זה שהוא הפקר הוא כמבוער.

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ו ס"ק (מו)

רמב"ן פ' בהר ומבואר בחזו"א סי' י"א סק"ז ושמעתי בשמו שגם הנמצאים בחנויות שמיטה שהם ע"י שליחות כנ"ל בזמן הביעור א"צ ביעור דהוי כמו הפקר וכן הביא בס' ארחות רבנו ח"ב ע' שם"ה. מתבאר שפירות אורז בית דין שנמצאים באוצרות ומחסנים והגיע זמן הביעור אין צורך להפקירם, הואיל והם עדיין הפקר ולא בעלותו של איש. אכן דנו האחרונים אם יש צורך להפקיר פירות שנלקחו מאוצר בית דין והגיע זמן הביעור כאשר הם ברשותו של אדם פרטי, ולאמשה אנו נוקטים שיש לקיים בהם מצוות ביעור.

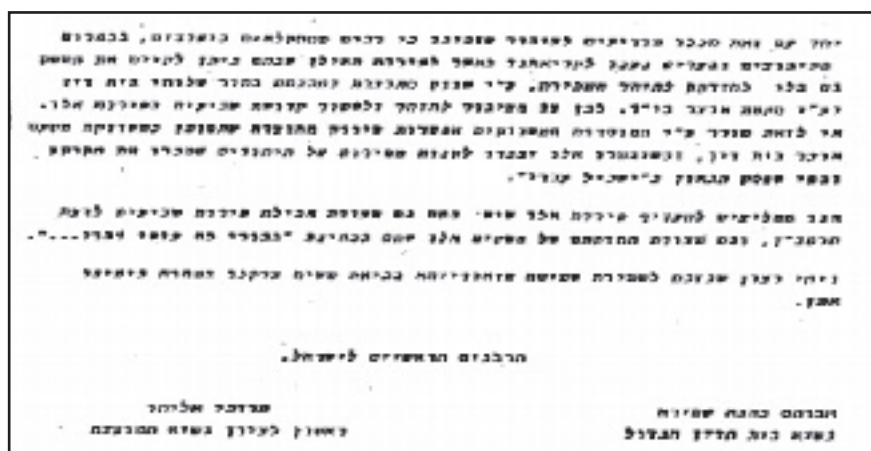
8. עדיפות פירות אוצר בית דין

מכתב הרבנים הראשיים לישראל, הרב אברהם כהנא שפירא והרב מרדכי אליהו (התפרסם במכתב)

יחד עם זאת הננו מודיעים לציבור שזכינו כי רבים מהחקלאים ביישובים, בכפרים בקיבוצים ובערים נענו לקריאתנו באשר לפירות האילן שבהם ניתן לקיים המשק גם בלי להזדקק להיתר המכירה. על ידי שיווק מתוצרת – בתור שלוחי בית דין ועל ידי הקמת אוצר בית דין. לכן על הציבור להיזהר ולשמור קדושת שביעית בפירות אלו... אנו ממליצים להעדיף פירות אלו שיש בהם גם מצוות אכילת פירות שביעית לדעת הרמב"ן וגם מצוות החזקתם של מושקים אלו שהם בבחינת 'גיבורי כוח עושי דברו'.

ויהי רצון שנוכח לשמירת שמיטה מדאורייתא בביאת משיח צדקנו במהרה בימינו אמן.

הרבנים הראשיים לישראל
אברהם כהנא שפירא מרדכי אליהו

הג"ר מרדכי אליהו זצ"ל - מאמר מרדכי ושבת הארץ סי' כג עמ' תרטז

ומכל מקום, אף שדעתי מעולם לא היתה נוחה בדין זה של "אוצר בית דין" בימינו, הצנעתי את דעתי משום "הנח להם לישראל", וכיום דעתי שעדיף לקנות דרך "אוצר בית דין" מאשר לקנות ישירות מירקנים שאינם יודעים את דין "הבלעה" בשביעית.

הרב יעקב אריאל (הקדמה למדריך שמיטה לצרכן)

אך יש דרך מהודרת יותר, שתאפשר הדדיות של קיום המצוה בהידור הן ע"י הצרכן והן ע"י היצרן, וזוהי אוצר בית דין. דהיינו, שהיצרן ימסור את פירותיו לבית דין שיחלק אותם לצרכנים בעיר, ובמקביל הצרכן בעיר יהדר לכתחילה לאכול פירות אלו ולהחזיר ליצרן את מלוא הוצאותיו, כולל פרנסתו, ללא מתח רוויים ספקולטיבי. כך מתקיים רצון התורה לקיים מצות שמיטה כהלכה, מתוך אחריות הדדית והתחשבות הדדית זה בזה.

בירקות הדרך קשה יותר. אין אפשרות לזרוע ירקות בשנת השמיטה. אולם יש סוגי ירקות שניתן לזרוע בערב השמיטה ולאסוף אותם בשמיטה דרך אוצר בית דין. (תוצרת של תפוחי אדמה וגזר לדוגמא ניתן לספק עד הקיץ של שנת השמיטה) אומנם לדעת הרמב"ם חל על ירקות אלו איסור ספיחין, אולם לדעת הרמב"ן והר"ש ירקות אלו כשרים. הטיפול בגידולים אלו הוא בעייתי. לדעת הרב קוק אין היתר להשקות ולטפל בירקות אלו אולם לדעת החזון איש הדבר מותר.

מי שמעונין באמת במצוות, מה עליו לעשות? לחשוש לדעתם של הרמב"ם והרב קוק ולהימנע מלצרוך ירקות אלו, ולהעדיף במקומם תוצרת נוכרית או יבוא, או שמא לסמוך על המקלים? כאן יהיה ההבדל בין תפיסה פרטנית לבין תפיסה ציבורית. מבחינה ציבורית - הידור המצווה הוא "להחמיר" דווקא כמקילים ולסייע לחקלאים שומרי השמיטה. (אילו היה עומד בפני הרמב"ם והרב קוק המילכוד בו אנו נתונים כיום יתכן שגם הם היו מעדיפים את הדרך האחרת. לפחות על הרב קוק אפשר לומר שאוצר ב"ד מאפשר טיפול בפירות שביעית גם לדעתו).

על זה נאמר "לא עם הארץ חסיד". כדי להיות חסיד על האדם להכיר את הגישות השונות בהלכה, ולחשב היטב את השלכות מעשיו. "הוי מחשב שכר מצווה כנגד עבירה". חסיד אמיתי מהדר במצוות, כשהוא כולל בחשבונו גם את זולתו (עין מסילת ישרים פרק כ).

הרבנים הראשיים הרב אברהם שפירא והראשון לציון הרב מרדכי אליהו נקטו שיש להעדיף פירות אוצר בית דין, שיש בהם גם מצוות אכילת פירות שביעית לדעת הראמ"ן, וגם מצוות החזקתם של מקומם אלו שהם בבחינת 'גיבורי כוח עושי דברו'. יש לציון שבתחילה דעתו של הראשון לציון הרב מרדכי אליהו זצ"ל לא הייתה נוחה מאוצר בית דין, אך לבסוף הכריע: "וכיום דעתי שעדיף לקנות דרך אוצר-בית-דין מאשר לקנות ישירות מירקנים שאינם יודעים את דין 'הבלעה' בשביעית". הרב יעקב אריאל שליט"א (הקדמה למדריך שמיטה לצרכן) כתב שדרך זו של אוצר בית דין היא דרך מהודרת יותר שתאפשר הדדיות של קיום המצווה בהידור הן על ידי הצרכן והן על ידי היצרן.